

Tämä on rinnakkaistallenne.

Rinnakkaistallenteen sivuasettelut ja typografiset yksityiskohdat *saattavat poiketa* alkuperäisestä julkaisusta.

Julkaisun tekijä(t): Niemitalo, Jorma

Julkaisun nimi: Leskirouvia, työläisiä, edelläkävijöitä: naiset ja kirjansidonta menneinä aikoina

Julkaisuvuosi: 2018

Versio: Julkaistu versio

Käytä viittauksessa alkuperäistä lähdettä:

Niemitalo, J. (2018). Leskirouvia, työläisiä, edelläkävijöitä: naiset ja kirjansidonta menneinä aikoina. Teoksessa Tarja Rajakangas (toim.), Kirjansidonta nyt! (s. 42-43). Sastamala: Sasky koulutus kuntayhtymä.

# Leskirouvia, työläisiä, edelläkävijöitä

## NAISET JA KIRJANSIDONTA MENNEINÄ AIKAINA

”AIKAISEMMIN OLTII SITÄ MIELTÄ, ETTÄ KIRJANSIDONTA EI SOVELLU NAISILLE, VAAN ETTÄ SEN HARJOITTAMISEEN TARVITTIIN ERIKOISESTI MIEHISTÄ LUONNETTA JA VOIMAA. SIITÄ HUOLIMATTA OVAT NAISET JO KAUA KELVANNEET TYÖNTEKIJÖIKSI MIESTEN JOHTAMIIN KIRJANSITOMOIHIIN.”

*Aino Nissinen Kaunis käsityö -kirjassa vuodelta 1929. Luku: Naiset kirjansitojina*

### Lesket kirjansitomojen johtajina

Ammattikuntalaitoksen aikana (1669–1868) tiettyjä ammatteja, etenkin käsi-työammatteja, sai harjoittaa vain tiukkojen ehtojen vallitessa, ja ehtojen noudattamista seurattiin ammattikuntakilloissa hyvin tarkasti. Tuona aikana Suomessa oli 350 kirjansitojamestaria, joilla oli oma kirjansitomo. Vain pojat ja miehet pääsivät kirjansitomon apulaisiksi ja kisälleiksi ja sitä kautta mestarin oppiin.

Vaikka ammattikuntalaitosjärjestelmän aikana nainen ei voinutkaan työskennellä kirjansitojana, oli Ruotsissa ja Suomessa jo tuolloin sangen yleistä, että kirjansitojamestarin kuoltua leski jatkoi kirjansitomon liiketoimintaa. Pohjoismaissa kirjansidontaverstaan ylläpito oli ammattikuntasäästösten mukaan perintöoikeus, mikä ei ollut tapana muualla Euroopassa. Tätä seikkaa ihmetteli myös Sunny Frykholm *The Studio* -julkaisun (1899–1900) artikkelissaan Suomen, Ruotsin ja Norjan kirjansidontan tilasta: ”...erityisen kiinnostavaa on se tosiasia, että useissa suvuissa käsityö oli peritty niin, että jopa lesket pitivät toimintaa yllä.”

Ammattikuntalaitoksen aikana Suomessa kaikkiaan 50 kirjansitomoa siirtyi lesken haltuun kirjansitojamestarin kuoleman jälkeen. Ammattikunnan kiltä valvoi, että sitomossa työskenteli verstaskisälli ammattitaidon varmistamiseksi. Esimerkiksi Pietarsaaressa puolet kirjansitomoista oli leskien hallussa 1700- ja 1800-luvuilla. Samana aikana Turussa tällaisia kirjansitomoja oli 11 eli kolmasosa kaikista sitomoista. Useissa tapauksissa kirjansitomon kisällistä tuli sitomon mestari, mutta liikkeen omistus oli lesken hallussa. Usein kisälli avioitui lesken tai tämän tyttären kanssa. Tällainen naimakauppa oli myös erittäin hyvä asia ammattikunnan kannalta, koska se vapautti ammattikunnan velvollisuudesta elättää leski. Ammattikuntalaitos takasi nimittäin mestarin kuoltua sosiaaliturvan tämän perheelle.

Naisilla oli siis merkittävä rooli kirjansitomon toiminnan jatkumiselle, vaikkakin suurin osa lesken johtamista sitomoista toimi mestarin kuoleman jälkeen vain muutamia vuosia ennen kuin leski irtisanoi porvarioikeutensa ja luopui liikkeen ylläpidosta. Osa leskien johtamista kirjansitomoista toimi kuitenkin jopa vuosikymmeniä. Esimerkiksi Turussa kirjansitojamestarin Johan Randénin (1786–1839) leski Fredrika Randén (1792–1874) jatkoi miehensä sitomon toimintaa 35 vuotta ja perheen poika Anton Randén toimi verstaskisällinä äitinsä yrityksessä. Siitä ei ole tietoa, missä määrin leski teki kirjansidontatyötä vai toimiko hän lähinnä sitomon johtajana. Fredrika Randénista sanottiin: ”Leski jatkoi tarmokkaasti sitomon toimintaa kuolemaansa saakka” (Vallinkoski 1992).

### Toellinen aika työllisti naiset

Elinkeinovapaus tuli voimaan Suomessa vuonna 1868, jolloin ammattikuntalaitos lakkautettiin ja ammatteja sai harjoittaa vapaasti. Naisten oli mahdollista päästä ammatilliseen kirjansidontatyöhön Suomessa vuodesta 1871. Tuolloin K. E. Holmin kirjansitomossa Helsingissä työnjohtajana työskennellyt kirjansitoja Gustaf Adolf

Niska (1842–1904) palkkasi ensimmäisen kerran naisia kirjansidontatyöhön. Naisten osuus kirjansitomojen työvoimasta kasvoi tästä eteenpäin.

Kirjansidontan alalla, kuten kaikilla käsityön aloilla, tapahtui suuria muutoksia 1800-luvun jälkipuoliskolla. Aiemmin kirjansitomoissa yleensä sama henkilö suunnitteli kirjan ulkoasun, teki kultaukset tai koristeli nahkakannet ja vastasi kirjan sidontatyöstä. Tästä käsityövaltaisesta yksittäissidosten valmistuksesta siirryttiin teollisella ajalla kustantajapainatteisiin, jolloin kustannustalo valmisti kirjan suurelta osin koneellisesti. Käsityön määrä väheni olennaisesti ja kirjansitojan työ muuttui, kun koneet valtasivat kirjansitomot.

Suomessa kirjansitomoteollisuus ei ole ollut koskaan suurta, vaan enin osa kirjansitomoista on ollut pieniä käsityöverstaita. Vuonna 1905 Suomessa oli 79 kirjansitomoa, joissa oli 439 työntekijää, vuonna 1915 sitomojen työntekijöitä oli yli 1100. Suurimpia kirjansitomoja ovat olleet isojen kustantamojen kirjansitomot. Weilin & Göös perusti Suomen ensimmäisen teollisen sitomon Jyväskylään vuonna 1874. Yhdeksän vuotta myöhemmin sitomo muutti Helsinkiin ja siitä tuli maamme suurin kirjansitomotehdas.

Sitomoissa oli naisten ja miesten työosastot: miehet tekivät ns. vaativimmat työt eli leikkaukset, kultaukset ja kirjan sitomisen. Naiset tekivät kirjan valmistamisen esityöt: arkkien käsin taiton ja ”ylönoton” eli arkkien poiminnan sekä viimeistelytyöt, kuten tilikirjojen sivunumeroinnin ja valmiin kirjan tarkastamisen. Työtehtävien ero näkyi palkoissa: vuonna 1906 miespuolisen kirjansitojan palkka oli 120 markkaa kuukaudessa aikapalkkana, naispuolisen sitomotyöntekijän palkka oli 68 markkaa kuu-

kaudessa urakatyönä, joka oli sallittu pääosin vain naisille.

### Vastareaktioita teolliselle työlle

Suomessa 1800-luvun lopulla työväenliike alkoi järjestäytyä ja vaatia parannuksia työoloihin, mm. 12 tunnin työpäivän lyhentämistä. Ensimmäiset kirjansitojien ammattiosastot perustettiin 1880-luvulla Helsingissä, ja ensimmäinen valtakunnallinen kirjansitojien kokous pidettiin Tampereella 1901. Valtakunnallisen liiton toiminta vakiintui vuonna 1907, jolloin järjestöön kuului noin 500 jäsentä. Heistä naisia oli 300 ja tämä näkyi myös liiton kokouksissa. Suomen Kirjansitojaliiton viides edustajakokous pidettiin Turussa 6.–7.5.1910 ja läsnä oli kolme naista. Myöhemmin liiton kokouksissa naisten osuus oli kolmannes kaikista osallistujista. Liiton johtopaikoille ei naisia kuitenkaan valittu.

Englannissa syntyi 1880-luvulla *Arts & Crafts* -liike, joka vastusti koneiden käyttöä: koneet nähtiin uhkana käsityöalalle. *Arts & Crafts* -liikkeen kannattajien mielestä koneet uhkasivat kansallista kulttuuriperinnettä ja tekivät ihmisistä passiivisia kuluttajia. Liikkeen mukaan ihmisten tuli osata itse tehdä käsityötä ja tarve-esineitä. Erityisesti tekstiilitehtaisiin mutta myös kirjansitomoihin palkattiin tuolloin naisia koneenkäyttäjiksi ja tekemään sarjatyötä. Konservatiivisessa Englannissa säädettiin tarkoin asetuksilla naisten osallistumisesta kirjansitomojen



Kirjansitoja Hanna von Fieandt leikkurilla  
kuva: Museovirasto

työhön aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Per Ridderstadin (1986) mielestä *Arts & Crafts* -liike voidaan nähdä myös naisten emansipaation yhtenä osana: jos nainen saa oppia ja harjoittaa sellaista käsityötä kuin hänelle sopii, hän voi löytää mielekästä tekemistä ja jopa saada varman toimeentulon miesvaltaisella alalla. Englannissa perustettiin vuonna 1898 naisten oma kirjansitojakilta *Guild of Women-Binders*, joka toimi sateenkaarijärjestönä yhdistäen eri kaupunkien naiskirjansitojia. Kilta järjesti naiskirjansitojien näyttelyitä eri kaupungeissa ja sillä oli kaupallistakin merkitystä sidosten myynnissä.

### Menestyneitä edelläkävijänaisia

Suomeen kirjansidonta ja sen tekniikat ovat tulleet pääosin Ruotsista. Mutta vaihteita on saatu myös Tanskasta ja Saksasta, joissa käytiin opintomatkoiilla 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Suomessa ei ole kuitenkaan ollut naimstareiden johtamia kirjansitomoja kuten Saksassa tai Ruotsissa.

Saksan yksi tunnetuimmista naispuolisista kirjansitojamestareista oli Maria Lühr (1874–1969), joka ensimmäisenä naisena sai kirjansitojamestarin arvonimen vuonna 1902. Hän opiskeli kirjansidontaa useita vuosia kisällinvaelluksillaan saksalaisissa, englantilaisissa ja ranskalaisissa kirjansitomoissa. Vuonna 1904 hän perusti oman kirjansitomon, jossa työskenteli oppilaina ja kisällinä vain ja ainoastaan naisia. Lühr toimi esimerkkinä mahdollistaen kirjansidonnassa ammatin oppimisen ja työskentelyn toisillekin naisille. Hänellä oli seuraajia Saksassa ja muuallakin Euroopassa.

Ruotsissa toimi Malmössä Nanna Grönvallin (1859–1928) omistama ja johtama, hyvin menestynyt kirjansitomo vuosina 1893–1928. Nanna Grönvall oppi kirjansitojan ammatin Saksassa ja Tanskassa, joista kotiuduttaan hän perusti oman kirjansitomon. Grönvallista kehittyi taitava kirjansitoja ja hän voitti myös useita palkintoja teollisuusnäyttelyissä. Hänen sidoksensa olivat runsaasti koristeltuja ja hän valmisti itse liisteriväriä ja lyvetopaperinsa. Grönvallin koristesidoksia tilasivat mm. useat skoonelaisten linnojen omistajat. Nanna Grönvall koulutti oppilaita kisälliksi, ja heidän joukossaan oli myös naisia.

### Eva Sparren nahkaplastiikkataide

Helena Strömquist Dal mainitsee Nanna Grönvallin kirjansitomoa koskevassa historiassaan (2007) kahdeksan naista, jotka ovat ansioituneet kirjansitojina Ruotsissa. Näiden joukossa on suomalainen Eva Mannerheim Sparre tai Eva Sparre (1870–1958), joka muutti aviomiehensä, taiteilija Louis Sparren (1863–1964) kansa Ruotsiin 1908 ja eli siellä loppuelämänsä. Taiteilijapariskunnan Suomen vaihe sattuivat taide-elämässä mielenkiintoiseen *jugend-* ja *art nouveau*-aikakauteen.

Eva Sparre ei ollut varsinaisesti kirjansitoja eikä hän hankkinut kirjansitojan taitoja, mutta hän oli suomalaisen nahkakansitaiteen edelläkävijä: hänen tekniik-

kansa oli ”nahkaplastiikka” (nahkapakotus tai nahkasiselöinti), jota hän opiskeli neljä vuotta Teknillisessä koulussa silloisessa kotikaupungissaan Tukholmassa. Eva Sparre suunnitteli kirjojen kansiin nahkakoristeluja, mutta varsinaisen ns. ”montteeraus” eli nahan pohjustaminen, kirjan sitominen ja kansien liittäminen kirjaan tehtiin kirjansitomossa. Suomessa Sparre käytti Weilin & Göösien sekä O. Nyholmin kirjansitomoja. Myöhemmin Tukholmassa Sparren kirjansitojana oli tunnettu kirjansitojamestari Gustaf Hedberg. Eva Sparre suunnitteli Suomen-kautensa aikana noin 50 taiteellista kantta adresseihin, valokuva-albumeihin ja kirjesalkkuihin. Adresseista tunnetuin oli onnitteluadressi keisari-suuriruhtinas Nikolai II:n ja keisarinna Aleksandran kruunajaisiin vuonna 1896. Adressin valmistamiseen osallistui useita tunnettuja taiteilijoita ja käsityön taitajia. Eva Sparren merkitys suomalaiselle taiteelle ja käsityölle sekä taiteelliselle kansien valmistamiselle on suuri.

Eva Sparre oli huolissaan suomalaisen kirjansidonnassa tasosta, joka hänen mukaansa oli teknisesti tyydyttävää, mutta taiteellisesti vaatimatonta. Tilanteen kohentamiseksi Sparre ehdotti kirjansidonnassa koulutuksen järjestämistä. Vuonna 1906 hän sai stipendin Teollisuuskeskuskoululta ja matkusti Kööpenhaminaan tutustumaan kirjatyöntekijöiden ammattikouluun, joka oli silloin ainoa allallaan Pohjoismaissa. Vierailun innoittamana aloitettiin Teollisuuskeskuskoulussa kirjansitojien iltakoulu syksyllä 1907. Kirjansitojamestari O. Nyholm opetti kirjansidontaa ja Eva Sparre vastasi taideaineista. Opetuksen tueksi tilattiin opetusmateriaalia Tanskasta. Koulutus kiinnosti varsinkin naisia, ja kurssit täyttyivät heti. Opetusta annettiin 3–4 kertaa viikossa kello 20–22 sekä sunnuntaiaamuisin pidettiin yksi oppitunti. Opiskelijoina olivat mm. Dolores Björnberg, Emmy Juselius, Anna Rosenius, Betty Schjerfbeck, Greta Strandberg ja Sigrid Wikström. He esittelivät tekemiään nahkaplastiikkateoksia taidenäyttelyissä ja Suomen teollisuuslehden *Kotitaide*-julkaisussa. Sparre lopetti opetustyön jo seuraavana vuonna, kun hän perheineen muutti Ruotsiin. Hänen seuraajansa oli Dolores Björnberg (1857–1941), joka osallistui ulkomaisiin näyttelyihin ja opetti nahkaplastiikkaa.

### Lopuksi

Englantilainen kirjansitoja Sarah Prideaux toteaa naisten kirjansidonnasta seuraavaa vuonna 1906. Jos nainen haluaa kirjansitojaksi, hänen täytyy ehdottomasti täyttää kolme ehtoa: 1) kohtuullinen määrä aikaa systemaattiseen työn harjoittamiseen, 2) fyysinen valmius seistä ja istua koko päivän työpöydän ääressä ja 3) luovuutta kontrolloituna hyvällä maulla siten, että sitojan tekemällä työllä on yksilöllinen viesti ilman omalaatuisia pääpiirteitä. (Tidcombe 2004).

Naiset ovat olleet tärkeä voimavara kirjansidonnassa alalla, ennen kaikkea ahkerina työntekijöinä teollisessa kirjansidonnassa mutta myös rohkeina alansa kehittäjinä. Voidaan todeta, että naisen asema kirjansidonta-alalla heijastelee muun yhteiskunnan kehitystä.

### Taustakirjallisuus

- Bergh, Edv. & Forsberg, Emil (1904). *Helsingin käsityö- ja tehdasolojen matrikkeli sekä esitys Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksen toiminnasta viime vuosisadalla*. Helsinki: Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys.
- Frykholm, Sunny (1899/1900). *Bookbinding in Sweden, Norway and Finland. The Studio, Winter Number*, s. 78-82.
- Manner, J.W. (1961). *Oppilaasta mestariksi. Teoksessa Kirjapainotaitureiden kertomaa. Toim. Wäinö Jokivaara*. Helsinki: Helsingin Faktoriklubi. s. 259-263.
- Mannerheim Sparre, Eva (1960). *Kirjansidontaa vuosisadan vaihteessa Suomessa. Graafikko, no. 6*, s. 135-140.
- Nieminen, Matti (1977). *Suomen kirjatyöntekijöiden liiton historia. Osa I: Kirjatyöntekijäin ammatillinen järjestäytyminen ja ammattiyhdistyspolitiikka Suomessa vuoteen 1914*. Helsinki: Suomen kirjatyöntekijäin liitto.
- Nissinen, Aino (1929). *Naiset kirjansitojina. Teoksessa Kaunis käsityö, toim. A. Nissinen*. Porvoo: WSOY, s. 278-281.
- Ridderstad, Per S. (1986). *Kvinnliga bokbindare: Guild of Women-Binders. Bokvännen no. 3*, s. 64-67.
- Strömquist Dal, Helena (2007). *Fru Nanna Grönvalls bokbinderi. Malmö Museers e-skifter nr 6*. Malmö: Malmö Museer.  
www-osoite: [http://www3.ub.lu.se/utstallningar/nanna\\_gronvall/index.htm](http://www3.ub.lu.se/utstallningar/nanna_gronvall/index.htm), hakupäivä 26.3.2018.
- Tamminen, Marketta (1997a). *Kirjansidoksia, Bokband. Eva Mannerheim Sparre 1870-1958*. Porvoo: Porvoon museo.
- Tamminen, Marketta (1997b). *Kirjansidostaiteilija Eva Mannerheim Sparre. Bibliophilos no. 3*, s. 5-9.
- Tidcombe, Marianne (2004). *Women Bookbinders in Britain before the First World War. Teoksessa Eloquent Witnesses Bookbindings and their History. Toim. Mirjam M. Foot*. London: Bibliographical Society, s. 282-303.
- Vallinkoski, Jorma (1992). *Suomen kirjansitojamestarit - Finlands bokbindaremästare - Die Buchbindermeister Finnlands 1514-1868. Toim. J. Pousar*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 54.
- Waltari, Mika (1947). *Osakeyhtiö Weilin & Göös aktiebolag 1872-1947*. Helsinki: Weilin & Göös. s. 106, 108.